

EEN STAD VOL STELLINGEN

Erwin Mahieu

Een stad vol stellingen

De wederopbouw
van Nieuwpoort-Stad
na Wereldoorlog I

ACADEMIA
PRESS

© Academia Press
Ampla House
Coupure Rechts 88
9000 Gent
info@academiapress.be
www.academiapress.be

Uitgeverij Academia Press maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij,
de boeken- en multimediodivisie van Uitgeverij Lannoo nv.

Vormgeving binnenwerk: www.intertext.be
Vormgeving cover: Peer De Maeyer

Erwin Mahieu
Een stad vol stellingen. De wederopbouw van Nieuwpoort-Stad na Wereldoorlog I
Gent, Academia Press, 2018, 128 pp.

ISBN 978 94 014 5392 9
D/2018/45/308
NUR 688

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door
middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voor-
afgaande schriftelijke toestemming van de uitgeverij.

Inhoud

Voorwoord van de burgemeester	7
Voorwoord van de auteur	9
Inleiding	11
Hoofdstuk 1	
Van ruïnestad tot barakkendorp	13
Hoofdstuk 2	
De wederopbouw naar oud model?	63
Hoofdstuk 3	
Nieuwpoort-Stad stedenbouwkundig bekeken	71
Hoofdstuk 4	
De tuinvijken	101
Hoofdstuk 5	
Groei- en uitbreidingsproblemen	111
Conclusie	123
Beknopte bibliografie	125

Voorwoord van de burgemeester

Nieuwpoort speelde als voormalige frontstad een unieke rol in de Grote Oorlog. Daar was het dat de Duitse inval tot stilstand kwam en het westelijk front begon, waar de loopgravenoorlog vier jaar lang woedde. Daar werden de aanvoerhavens Duinkerke en Calais gered dankzij de onderwaterzetting van de IJzervlakte. Helaas was de nagenoeg complete vernieling van onze stad en het platteland de loodzware tol die we moesten betalen.

Onze stad was zo zwaar getroffen tijdens Wereldoorlog I dat ze in de jaren 1920-1925 volledig heropgebouwd moest worden. Joseph Viérin, een van de belangrijkste architecten, werkte een samenhangend stadsontwerp uit dat Nieuwpoort-Stad een eigen identiteit bezorgde. Nieuwpoort beschikt dan ook over een goed bewaard historisch stadscentrum. Zo behoort het belfort sinds 1999 tot het Unesco-Werelderfgoed – uniek aan onze kust.

Het omgaan met waardevol erfgoed en het respectvol integreren van nieuwe architectuur zijn vandaag de dag grote uitdagingen. De verblijfskwaliteit in het stadscentrum van Nieuwpoort staat momen-

teel onder druk door leegstand, hergebruik, afbraak en nieuwbouw. Daarom zet het stadsbestuur zich in om het historische karakter van de binnenstad, gekenmerkt door de typische wederopbouwarchitectuur, te bewaren.

Een belangrijk initiatief is het nieuw Ruimtelijk Uitvoeringsplan Nieuwpoort Stadscentrum (RUP), dat tot doel heeft het huidig waardevol patrimonium van de binnenstad te behouden en te versterken. Dankzij het invoeren van enkele nieuwe algemene bouwvoorschriften willen we de authentieke sfeer van onze stad vrijwaren. Veel oude historische panden die deel uitmaken van de stadskern werden grondig gerenoveerd met respect voor de oude architectonische waarde. Als stadsbestuur hechten we immers veel belang aan ons erfgoed en daarom zullen we ook alles in het werk stellen om ons waardevol patrimonium te beschermen.

Burgemeester Geert Vanden Broucke

Voorwoord van de auteur

Nieuwpoort heeft een opmerkelijke geschiedenis. Het stadje werd in 1163 gesticht en was verschillende keren het decor voor veldslagen of belegeringen, zoals de Slag bij Nieuwpoort op 2 juli 1600 of het Beleg van Nieuwpoort in 1793. Maar de ergste beproeving moest nog komen.

Toen het Duitse leger op 4 augustus 1914 het westelijk front opende volgens het zogenaamde ‘von Schlieffenoffensief’, konden noch de forten van Luik, Namen of Antwerpen de Duitse pletwals stoppen. Midden oktober 1914 was België, op de Westhoek na, militair overmeesterd. Het was slechts een kwestie van dagen voor de Duitsers via de Belgische kust naar Frankrijk zouden doorstoten. Maar door het inunderen van een deel van de IJzervlakte via de sluizen van Nieuwpoort kon het Duitse offensief in Vlaanderen afgeremd en zelfs gestopt worden. Vanaf dat moment werden het befaamde Ganzepoot-sluizenstelsel en de stad Nieuwpoort het doelwit van talloze Duitse artilleriebeschietingen. Na vier jaar beschietingen bleef van de Ganzepoot en de stad Nieuwpoort alleen nog modder en puin over.

Toen in november 1918 de wapens zwegen, was het ordewoord van de teruggekeerde Nieuwpoortenaars ‘Wederopbouw!’. Na het ruimen van het puin en jaren hard labuur herrees Nieuwpoort uit zijn as, mooier dan tevoren. Maar de wederopbouw van toen, kort na de Eerste Wereldoorlog, dreigt uit het collectief geheugen te verdwijnen.

‘Een stad vol stellingen. De wederopbouw van Nieuwpoort-Stad na WOI’ is geschreven naar aanleiding van de gelijknamige tentoonstelling (23 juni 2018 tot 16 juni 2019) in het bezoekerscentrum ‘Westfront’ in Nieuwpoort. Aan de hand van documenten, plannen en foto’s wordt de wederopbouw van Nieuwpoort getoond en toegelicht. Met het boek en de tentoonstelling willen we ervoor zorgen dat de inspanningen van onze voorouders nooit vergeten worden.

Het project kon maar slagen dankzij de medewerking van het stadsbestuur van Nieuwpoort. Onze speciale dank gaat uit naar burgemeester Geert Vanden Broucke en schepen Greet Ardies voor het ter beschikking stellen van de faciliteiten tijdens het onderzoekwerk en de opbouw van de tentoon-

stelling. Stadarchivaris Walter Lelièvre zocht waardevolle documenten op in het stadsarchief en in zijn eigen fotocollectie voor zowel het boek als de tentoonstelling. Een groot aantal afbeeldingen, die het gelaat van Nieuwpoort van voor, tijdens en na de oorlog illustreren, zijn uit de privéverzameling

van Ghislain Dutrieue geplukt. Uit de verzameling van wijlen Jules Callenaere komen ook hoogst interessante documenten die we langs deze weg aan het brede publiek kunnen tonen. Aan allen dank!

Erwin Mahieu

Inleiding

De stad Nieuwpoort, zoals we die tot op vandaag kennen, beschikt over heel wat architecturale en historische troeven. Dit lijkt vanzelfsprekend, maar na de Eerste Wereldoorlog was Nieuwpoort totaal verwoest en onbewoonbaar. De heropbouw van de stad, vanaf 1919, liep ook niet altijd van een leien dakje, bijvoorbeeld door financiële moeilijkheden of politieke onmacht. Gelukkig kon de stad rekenen op de hulp, expertise en daadkracht van onder meer senator Emile Coppieters en architect Joseph Viérin.

Dit boek schetst de enorme impact van de Eerste Wereldoorlog op Nieuwpoort en omgeving, en beschrijft de eerste schuchtere stappen richting herstel en heropbouw. Naast het herstel van de sluizen en het ruimen van puin was er een acute nood aan (betaalbare) woningen voor de teruggekeerde mensen.

Voor de reconstructie van de stad zelf kreeg Joseph Viérin de opdracht om een plan van aanleg op te stellen. Daarin maakte hij direct een onderscheid tussen het herstel van het oude stadsgebied en de aanleg van een stadsuitbreiding ten zuiden van

de stad. Zo kwam de markt centraal te liggen en vervulde ze voor het eerst een centrumfunctie in de stad.

Stedenbouwkundig en architecturaal gezien leverde Viérin naar zijn visie een evenwichtig en doordacht geheel af. Hij hechtte veel belang aan een artistieke wederopbouw en zorgde ervoor dat de markt aan belang won door de voornaamste gebouwen van de stad er rond te situeren. Hoewel hij pleitte voor een nauwgezette reconstructie van de belangrijkste, historische gebouwen, voegde hij ook nieuwe elementen toe. Daarnaast ontwikkelde hij een eigen vormentaal en specifieke stijl per stadsdeel. Voor de nieuwe woonwijken aan de rand van de stad, de tuinwijken, baseerde hij zich op het Engelse model van 'Garden cities', maar dan eerder als aaneengeschakelde woningen in het groen, als onderdeel van de stad. De tuinwijk kende echter niet het verhoopte succes en Nieuwpoort besliste om deze wijk niet verder uit te breiden.

Sinds het begin van de 20ste eeuw kampte Nieuwpoort ook met schaarste qua woongebied. Hoewel

Nieuwpoort heel wat verschillende ideeën tot fusie of uitbreiding lanceerde bij de aangrenzende gemeenten, duurt het tot na de WOII vooraleer er sprake is van een grondige gebiedsuitbreiding.

Dit boek neemt je mee naar 1919 en toont hoe de stad Nieuwpoort langzaam maar zeker weer opgebouwd werd tot een volwaardige, moderne stad.

HOOFDSTUK 1

Van ruïnestad tot barakkendorp

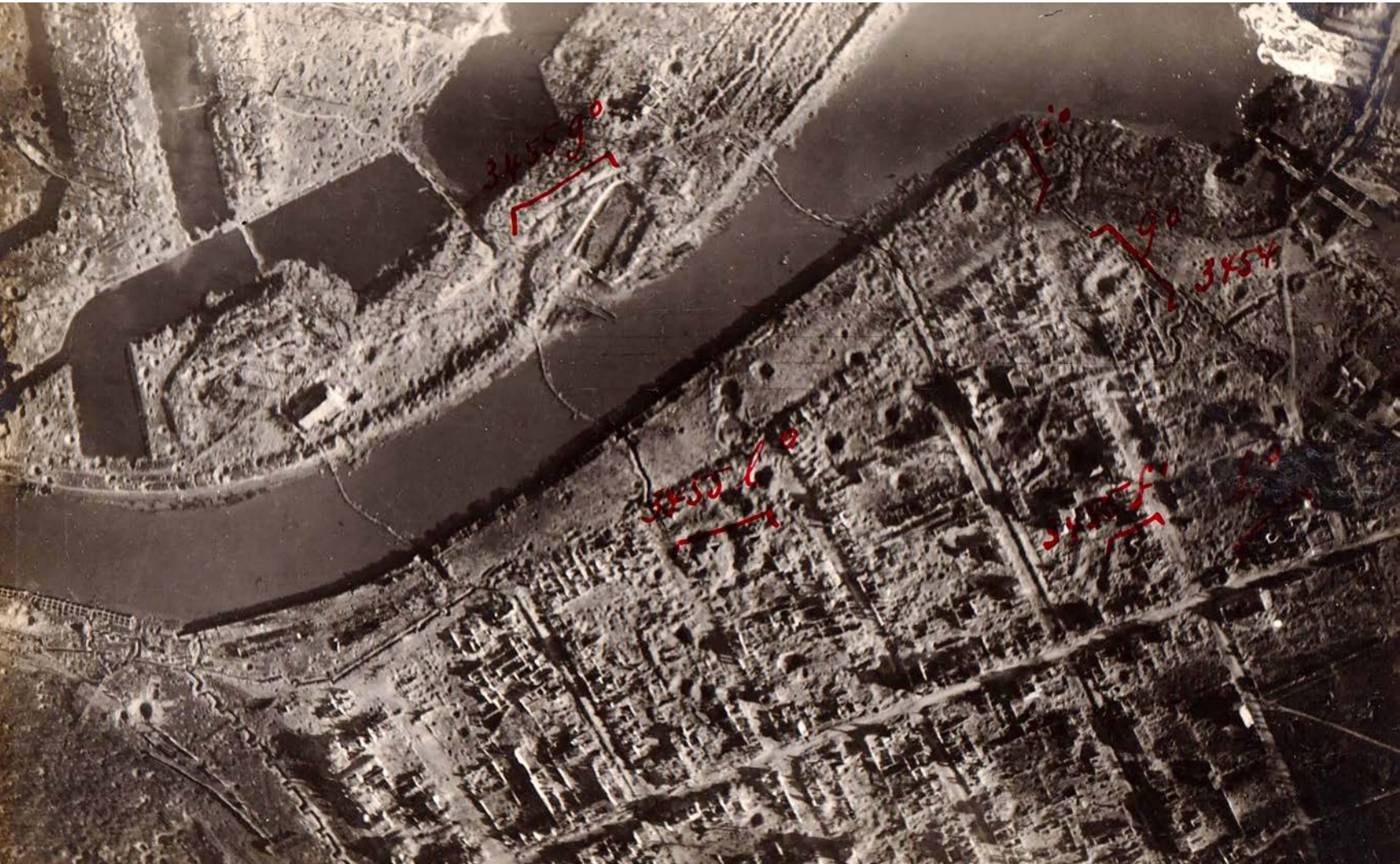
Op het einde van de Eerste Wereldoorlog was Nieuwpoort haast letterlijk van de kaart geveegd. Op 10 oktober 1914 hadden de Duitsers de vestingstad Antwerpen veroverd en besliste Koning Albert om zijn leger terug te trekken naar de Westhoek, de streek tussen de IJzer en de Franse grens. Bijgevolg lag voor de bezetter de weg naar de kust open. Op 15 oktober 1914 trokken de troepen van generaal von Beseler Oostende binnen. Onmiddellijk daarna werd de opmars naar de westkust ingezet.

Op 18 oktober 1914 sloeg de eerste granaat op Nieuwpoort in. De beschietingen door Britse ‘Monitoren’ vertraagden het Duitse offensief dat uiteindelijk gestopt werd aan de boorden van de IJzer. In Nieuwpoort slaagde men er eind oktober in om via de Noordvaart het gebied tussen de spoor-

wegberm en de ‘Oude IJzer’ onder water te zetten. De Duitse opmars in Vlaanderen via de kust werd hiermee definitief afgeremd en ook gestopt. Maar de stad Nieuwpoort was nu het doel van talloze artilleriebeschietingen.

Aanvankelijk dacht men dat de oorlog tegen de winter van 1914 zou afgelopen zijn en dat de troepen tegen het einde van het jaar terug in hun kazerne zouden zijn. Helaas was dit niet het geval. De bewegingsoorlog was veranderd in een stellingenoorlog. Loopgravenstelsels werden aangelegd en artilleriebeschietingen teisterden de frontstreek.

De destructie van Nieuwpoort door beschietingen was een feit. Door de onderwaterzetting met zee-water verziltten de vruchtbare landerijen en daarnaast werd Nieuwpoort doorkerfd met loopgraven.

1. Duitse luchtfoto van het noordelijke deel van Nieuwpoort-Stad. Je ziet de havengeul (IJzer) tussen de 'Redan' (boven) en de stad (onder). Van de huizen bleven slechts hier en daar nog een paar rechtstaande muren over. De foto werd genomen op 1000 meter hoogte op 1 oktober 1917. (Bron: collectie Erwin Mahieu)

Niet alleen de vijandelijke artillerie speelde een grote rol in de destructie van Nieuwpoort. Zo had de Belgische genie onder meer de eeuwenoude ‘Vierboete’ opgeblazen en pogingen gedaan om de toren van de Lakenhalle en de Beiaardtoren te dynamiteren. Met deze acties hoopte ze een aantal richtpunten voor de Duitse artillerie ‘weg te nemen’.

Ruïnestad Nieuwpoort

In januari 1916 werd Nieuwpoort omschreven als een grote, totaal onbewoonbare puinhoop (afb. 1, 2 en 3). En niet alleen Nieuwpoort. Ook in de rest van het land was er enorme schade aangericht. In de streek tussen Antwerpen, Dendermonde en Leuven en in de omgeving van Luik en Namen waren de vernielingen enorm. Maar het meest getroffen was de Westhoek, waar de steden Ieper, Diksmuide en Nieuwpoort net als de tussenliggende dorpen bijna volledig weggevaagd waren (afb. 4).

De oorlog bracht tegelijk een bijzonder grote vluchtelingenstroom op gang. In de eerste maanden van de oorlog weken honderdduizenden landgenoten uit naar Nederland, Frankrijk en Groot-Brittannië. Al vroeg groeide het besef dat de wederopbouw en de herhuisvesting grote inspanningen zouden vragen.

De grootte en de omvang van de schade, aangericht in België, waren van dien aard dat de (Britse) ideeën in verband met tuinsteden hier toegepast zouden kunnen worden. Het creëren van een stedenbouwkundig ‘nieuw’ België in een verwoest land leek aantrekkelijk. In november 1914 al nam de ‘International Garden Cities and Town Planning Association’ in Groot-Brittannië de taak op zich om de planning en de organisatie van ‘een der grootste wederopbouwwerken ooit ondernomen’ te helpen adviseren.

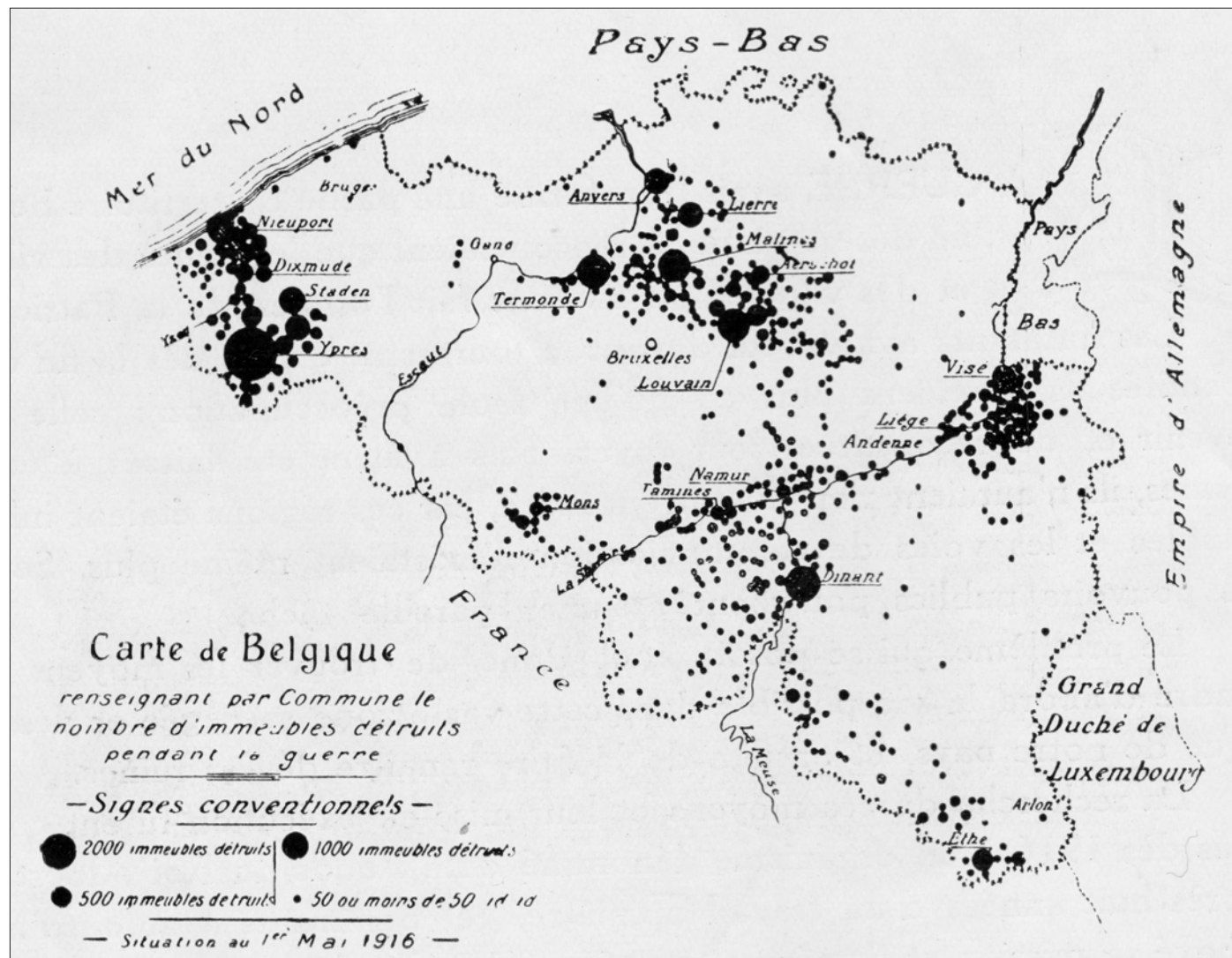
De ‘tuinstad’ is oorspronkelijk een in 1898 door Ebenezer Howard ontwikkeld revolutionair model voor stedelijke ontwikkeling. Hiermee wilde hij de arbeidersbevolking bevrijden uit de toenmalige ellende van de industriële metropool. Het tuinstadmodel was een complete samenleving op lokaal niveau, met een intensieve participatie van de bevolking in het bestuur en in het culturele leven, en die belichaamd werd in een besloten, intieme en geborgen omgeving. In de praktijk werden slechts enkele tuinsteden volgens het concept van Howard gerealiseerd. Het model vond in de jaren 1900-1925 echter toepassing als tuindorp of tuinwijk aan de rand van de bestaande stad, dus niet als zelfvoorzienende nederzetting midden op het platteland, zoals Howard het zag.

2. Duitse foto van het sluisstelsel 'Ganzepoot'. Het complex is volledig geruïneerd. Het zeewater stroomt ongecontroleerd voorbij de sluisen en verlaten. De verzilting van de landbouwgronden is een feit. De foto werd genomen op 300 meter hoogte op 1 januari 1918. (Bron: collectie Erwin Mahieu)

3. Detailopname van het noordelijke deel van de Ganzepoot met van links naar rechts de 'kreek van Nieuwendamme', het 'kanaal Nieuwpoort-Plassendale' en het 'Nieuw Bedelf'. De foto werd genomen op 300 meter hoogte op 10 december 1917. (Bron: collectie Erwin Mahieu)

4. Kaart van België met aanduiding van het aantal vernielde woningen per gemeente. Dit geeft de toestand weer in mei 1916.
(Bron: Joset, 1925. Collectie wijlen Jules Callenaere)

De eerste maatregelen na de oorlog

Velen vroegen zich af of het nog wel zin had Nieuwpoort te herbouwen. Zou men, gezien de omvang van de schade, niet beter ergens anders, op een beter geschikte plaats, een nieuwe stad stichten?

De wapenstilstand was nog maar pas getekend of de eerste inwoners keerden al naar hun geliefde stad terug. Onder hen bevonden zich veel avonturiers die een of andere bruikbare kelder of bunker (afb. 5) benutten als voorlopige woning en die, zo goed als mogelijk, probeerden te leven van het toerisme.

De ‘Touring Club de Belgique’ deed zijn best om zoveel mogelijk ramptoeristen naar de ‘Verwoeste Steden’ te lokken.

‘Geteisterd Vlaanderen verkeert in een volledige staat van verarming, van zorgeloosheid. Het ligt zoover van Brussel en te Brussel schijnt men alleen het besef te hebben dat heel Vlaanderen een woestenij is geworden, waar niets meer mee aan te vangen is.’

De eerste concrete maatregel die de regering uitvaardigde om verwoest Vlaanderen opnieuw te bevolken was haar tussenkomst tot 60% van de onkosten

in de openbare werken, door de gemeentebesturen uitgevoerd. De provincie zou voor 20% tussenbeide komen. In Nieuwpoort kende dat echter geen succes, want op de raadszitting van 14 april 1919 werd dit verworpen. Nieuwpoort was simpelweg niet in staat om zelf die werken uit te voeren.

Intussen had de regering op 8 april 1919 een adoptiewet (afb. 6) uitgevaardigd waarbij de regering zich verplichtte alle kosten voor het herstel van de openbare diensten en gemeente-eigendommen op zich te nemen. Dit zou in de praktijk verwezenlijkt worden door de ‘Dienst der Verwoeste Gewesten’. In juli 1919 betekende dit een doorstart voor de heropbouw van Nieuwpoort.

Prioritaire keuzes

De eerste belangrijke opdracht in Nieuwpoort was het herstel van de sluizen. Die had de hoogste prioriteit voor de landbouw in de hele IJzestreek. De sluizen beletten namelijk dat bij hoog water de landbouwterreinen met zout water overspoeld werden. Zolang de sluizen van de Ganzepoot niet hersteld waren, behoorden dergelijke overstromingen tot de mogelijkheden. Het herstellen van de sluizen zou ook de binnenscheepvaart naar en via Nieuwpoort opnieuw mogelijk maken.

5. Een 'Rode kruis'-bunker ergens in Nieuwpoort. Volgens de tekst op de keerzijde van de foto uit 1919 is deze 'abris' geschikt bevonden als 'woning' voor teruggekeerde inwoners. (Bron: Collectie Walter Lelièvre)

Wet van 8 April 1919 nopens de nationale aanneming der gemeenten en het herstel der verwoeste gewesten.

ALBERT, Koning der Belgen,

Aan allen, tegenwoordigen en toekomstenden, HEIL.

De Kamers hebben aangenomen en Wij bekrachtigen hetgeen volgt :

ARTIKEL ÉÉN. — De Koning kan, op aanvraag, hetzij van den gemeenteraad, hetzij van den Gouverneur der provincie, na de Bestendige Deputatie van den provincialen raad vooraf te hebben gehoord, de gemeenten, die door de verwoestingen van den oorlog zwaar beproefd werden, namens de natie aannemen. Hij kan, onder dezelfde voorwaarden, de aanneming intrekken.

ART. 2. — De door de natie aangenomen gemeenten kunnen, nadat de Bestendige Deputatie is gehoord, per gewest gegroepeerd worden. Elk gewest staat onder het gezag van eenen Hoogen Koninklijken Commissaris. Deze wordt, volgens de belangrijkheid van de gewestelijke groep, bijgestaan door een of meer toegevoegden, aan wie hij, bij afwezigheid of belet, zijne bevoegdheden overdraagt. De Hooge Koninklijke Commissaris en de toegevoegden worden door den Koning benoemd en uit hun ambt ontzet.

Zij oefenen hun ambt uit onder de leiding van den Minister van Binnenlandsche Zaken.

ART. 3. — Behalve wat betreft de militie, de kieszaken en de fiscale rechtsmacht oefent de Hooge Koninklijke Commissaris dezelfde rechten in gemeentezaken uit als die, door de wet toegekend aan de Bestendige Deputatie van den provincialen raad, aan den Gouverneur der provincie en aan den Koning.

Zijne beslissingen worden aan de Bestendige Deputatie en aan het college van burgemeester en schepenen beteekend; zij zijn van rechtswege uitvoerbaar, tenzij, binnen tien dagen na de beteekening, eene beraadslaging van den gemeenteraad ze van de goedkeuring des Konings afhankelijk maakt.